

Birgitta Frello

Identiteter i krig

Denne artikel fokuserer på analysen af diskursive konstruktioner af kollektiv identitet.

I første del argumenteres for udviklingen af analytiske redskaber til studiet af konstruktioner af kollektiv identitet, som åbner mulighed for at begribe flertydigheder og forskydninger i diskursen. I anden del bringes disse redskaber i anvendelse i en analyse af identitetskonstruktioner i fire debatudsendelser om Kosovokrigen.

Altså jeg tror allesammen, hvis vi tænker lidt tilbage, at vi kan huske Srebrenica, vi kan huske koncentrationslejrene i Omaska, Priorodor. Jeg tror, vi kan huske Sarajevos belejring. Jeg tror, vi kan huske to millioner fordrevne fra Bosnien. Vi tog imod over 20.000 herhjemme. Det er altså den samme tragedie med den samme hovedperson, som er Milosevic og en ekstremt vildfaren serbisk nationalisme (Tøger Seidenfaden. *Chefredaktør på Politiken. Reimer Bo*, 14. april, 1999)¹.

Grundproblemet er, at serbere og albanere historisk har problemer med hinanden. Problemet er ikke serbere. Problemet er ikke albanere. Det her det er et problem, der står imellem dem, og det er der ikke nogen, der snakker om. Hvorfor har de ikke tillid til hinanden? Hvorfor kan de ikke leve sammen? Det er det, der er problemet (Jan Øberg. *Fredsforsker. Reimer Bo*, 7. april, 1999).

Hvad var det egentlig, der skete i Kosovo op til og under Natos bombninger i foråret 1999? Hvad drejede konflikten sig om, og hvem var det egentlig, der var involveret? Var det "Milosevic og en ekstremt vildfaren serbisk nationalisme", som Tøger Seidenfaden siger i citatet ovenfor – og i så fald, hvem var så bærere af denne "serbiske nationalisme"? Eller var det to etniske grupper, som bærer på en historisk konflikt, sådan som Jan Øberg fremstiller det? Eller drejede det sig måske om en albansk separatistgruppe, UCK, som, imod deres albanske landsmænds ønsker, udførte terroraktioner mod deres serbiske medborgere i Kosovo, sådan som den officielle serbiske version beskrev det? De

forskellige bud på et svar på dette spørgsmål fordeler ikke blot ansvaret forskelligt på "parterne". De er som udgangspunkt slet ikke enige om, hvem "parterne" var.

Man kan stille lignende spørgsmål vedrørende konflikten "tredje part", Nato, som i foråret 1999 bombede mål i Kosovo og Serbien med henblik på at få den serbiske regering til at acceptere det udkast til en aftale, som forhandlingerne i Rambouillet var strandet på.

... når Nato er gået ind i det, så er det jo ikke for at erobre serbisk landområde. Så er det jo ikke for at erobre Beograd. Det er ikke for at føre angrebskrig. Så er det for at beskytte nogle værdier, nogle menneskerettigheder.. (Hans Engell. MF for det Konservative Folkeparti. *Rigets Tilstand*, 25. marts, 1999).

Det står for mig lysende klart, at der er ikke nogen international forpligtelse til, at Danmark er med til at angribe en suveræn stat, som, som ikke har angrebet en anden, et andet land (Kristian Thulesen Dahl. MF for Dansk Folkeparti. *Rigets Tilstand*, 25. marts, 1999).

Hvad gjorde Nato i Kosovo? Var det menneskerettighederne, alliancen forsvarrede, eller var det snarere dens status som absolut overlegen militær alliance? Drejede det sig i virkeligheden om en utidig indblanding i et andet lands indre forhold? Og på vegne af hvem, udførte Nato denne handling? Var det på vegne af Verdenssamfundet – og i så fald: hvad er det for en fisk?

Ligesom det er uklart, hvem "parterne" i konflikten i Kosovo egentlig var, var der altså heller ikke enighed om, hvem Nato repræsenterede og hvad alliancen

foretog sig i Kosovo. Alle disse spørgsmål er politiske spørgsmål, men de er samtidig spørgsmål, som vedrører kollektiv identitet: Alle bestræbelser på at besvare disse og lignende spørgsmål involverer bud på, hvilke kollektiver, der handlede, og hvad der karakteriserede disse kollektiver: Skulle "parterne" i konflikten i Kosovo forstås i etnisk/kulturelle termer, eller handlede det om politiske interesser? Drejede det sig i virkeligheden om en gal mands værk? Er Nato et moralsk fællesskab, som forsvarede demokrati og menneskerettigheder i Kosovo? Og i givet fald, er den høje moral så en egenskab, som automatisk følger med demokrati og markedsøkonomi eller er den et ideal, en forpligtelse, som man altid må bestræbe sig på at leve op til?

I denne artikel vil jeg argumentere for et analytisk blik på konstruktioner af kollektiv identitet, som åbner mulighed for at begribe flertydigheder og forskydnin-ger i diskursen. Jeg illustrerer de analytiske potentialer ved et sådant blik ved at præsentere en analyse af debatten om Natos bombninger af Kosovo i foråret 1999². Analysen tager udgangspunkt i de fire debatudsendelser, som Danmarks Radio og TV2 bragte under Kosovo-krigen. Alle fire blev bragt inden for den første måned af krigen. Det drejer sig om *Reimer Bo*, DR1, 7. april og 14. april, 1999 og *Rigets Tilstand*, TV2, 25. marts og 8. april, 1999.

Når jeg har valgt at fokusere på debat-udsendelser, er det fordi det er her, forskellige udlægnin-ger af krigen først og fremmest konfronteres direkte. Debat-udsendelsernes karakter af konfrontation mellem modsatte synspunkter bevirker en tendens til entydiggørelse af de modstående positioner, som ikke i samme grad findes i andre dele af TV's dækning af krigen. Debatudsendelser er særligt interessante som objekter for en analyse, der tager udgangspunkt i en forståelse

Birgitta Frello
Mag.art i kultur-
sociologi og ph.d.
i Europastudier.
Projektforsker ved
Dansk Center for
Internationale
Studier og Men-
neskerettigheder.
E-mail:
bfrello@copri.dk.

af identitetskonstruktioner som flertydige og overlappende, netop fordi det er den genre, hvori man *mindst* kan forvente at finde disse træk³.

Det primære fokus for analysen er, hvordan debatten om Nato-aktionen involverede konstruktioner af kollektiv identitet – af Selv og Anden. På grund af den begrænsede plads, der er til rådighed, har jeg valgt at fokusere på konstruktionerne af Selvet – det vil sige dels spørgsmålet om hvilke Selver, der aftegnede sig i debatdeltagernes indlæg og dels spørgsmålet om, hvordan debatdeltagerne aftegnede konkurrerende karakteristikker af disse Selver⁴.

Identitet og diskurs

Spørgsmålet om identitet er et centralt problem inden for det brede felt af teori-dannelser, der har et mere eller mindre poststrukturalistisk tilsnit. Eksemplerne på bøger, der tager udgangspunkt i et opgør med den "moderne" forståelse af subjektet som oprindelse til mening, er legio, og det samme er eksemplerne på opgør med teoridannelser, som betragter "identitet" som et fænomen, der er afledt af mere "virkelige" sociale eller biologiske fænomener, såsom "klassen" eller "konnet".

At anlægge et diskursanalytisk perspektiv på kollektiv identitet indebærer således, at man placerer sig inden for et teoretisk og analytisk terræn, som allerede er godt gennemtravet. At studere kollektiv identitet som diskursivt konstitueret er i praksis mere eller mindre synonymt med at fokusere på den relationelle konstitution af identitet: på afgrænsningen af et kollektiv via udgrænsningen af dem, der ikke er del af kollektivet, dvs. via konstruktionen af Os og Dem. Studiet af den diskursive konstruktion af kollektiv identitet er således studiet af, hvordan der trækkes skel i det sociale. Det er studiet af, hvordan forskelle bliver givet betydning i diskurs, og det er dermed også studiet af, hvilke konventioner for betydningsdannelse, der trækkes på i artikulationen af, hvilke forskelle der har betydning.

At påpege det relationelle i konstitutionen af kollektiv identitet er dog ikke en pointe, som er forbeholdt et diskursivt perspektiv. Kernen i en relationel forståelse af kollektiv identitet er for det første en afstandtagen fra en forståelse af kollektiv identitet som internt konstitueret – i form af en "essens", et "system" eller andet. Identitet forstås tværtimod som værende etableret i relation til en serie af forskelle, som er socialt anerkendt. Det indebærer, at uden forskelle kan der heller ikke være nogen distinkt identitet. For det andet indebærer det en understregning af betydningsdannelsens sociale karakter i form af en understregning af, at kollektiv identitet ikke blot er et individuelt anliggende, som vedrører den enkeltes følelse af tilhør til en gruppe. Kollektiv identitet er et felt for intersubjektiv forhandling og kampe, som sætter betingelser for hvilke valg af tilhør, der står åbne for såvel kollektiver som enkelt-individer. Endelig peger understregningen af det fundamentalt sociale i betydningsdannelsen på det processuelle i

konstitutionen af såvel indholdet i – som grænsen mellem Selv og Anden. Den diskursive konstruktion af Selv og Anden er en proces, som er både inkluderende og ekskluderende, og som indebærer, at både karakteristikken af og grænsen mellem Selv og Anden er til forhandling.

Når man er interesseret i at analysere flertydigheder og glidninger i diskursive konstruktioner af kollektiver, er det oplagt at tage udgangspunkt i en forståelse af diskurs, som fokuserer på det processuelle. Det er det, Ernesto Laclau og Chantal Mouffe gør i bogen *Hegemony and Socialist Strategies*. Laclau og Mouffe udvikler her deres definition af diskursbegrebet via en diskussion af Foucaults begreb om diskursive formationer, forstået som regularitet i spredningen af udsagn. Laclaus og Mouffes diskursbegreb afviger imidlertid markant fra Foucaults, idet de understreger, at en diskurs, snarere end at kunne identificeres med udgangspunkt i en *mængde* af udsagn, som er differentielle i forhold til hinanden, må identificeres med udgangspunkt i *afgrænsningen* af denne mængde, idet det er denne afgrænsning, som er afgørende for regulariteten i spredningen af udsagn, og dermed for diskursen⁵. Denne afgrænsning udspringer ikke af udsagnene selv og deres interne relationer, men er et resultat af artikulation. For Laclau og Mouffe er det afgrænsningen, der skaber relationen mellem elementerne i diskursen, snarere end at det er relationerne mellem elementerne, der viser hvor diskursens grænser går.

I Laclaus og Mouffes sprogbrug involverer konstruktionen af identitet en dobbelt konstruktion af ækvivalens og differens: identiteter konstitueres ved at diskursive elementer indskrives i ækvivalenskæder. Denne ækvivalering af diskursive elementer er imidlertid afhængig af eksklusionen af andre diskursive

elementer. Dette fokus på konstruktionen af ækvivalens og differens indebærer samtidig, at det at sætte forskel ikke blot indebærer en *skelnen* mellem det, der er indenfor og det, der er udenfor. At sætte forskel indebærer samtidig en *skabelse* i den forstand, at de elementer, som indgår i udpegningen af identiteten og de elementer, der udelukkes, forandres i processen.

I og med at Laclau og Mouffe fokuserer på den dobbelte konstruktion af ækvivalens og differens – altså på sammenkædningen af nogle elementer og udelukkelsen af andre – peger de også på, hvordan diskursiv praksis består i en stadig kamp om at fastlægge betydningen af de flydende betegnelser – det vil sige betegnelser, hvis betydning ikke er fastlagt inden for en bestemt diskurs – via en udgrænsning af alternative betydninger. De giver hermed et bud på et konkret fokus for studiet af identitetskonstruktioner: Man kan studere konstruktioner af identitet ved at fokusere på, hvad der udelukkes, og på hvordan ækvivalens- og differenslogikken dermed definerer identitet og Andethed.

Den omsiggribende indvandrerdebat kan illustrere tankegangen. I dele af indvandrerdebatten kobles Danskhed sammen med tolerance, demokrati og frihed, mens Islam omvendt kobles sammen med intolerance, anti-demokratiske holdninger og ufrihed. Disse ækvivalenskæder giver i sig selv specifik betydning til begreberne "tolerance", "demokrati" og "frihed" – og til deres negative modbegreber. Det, man kan kalde "kampen om frikadellerne", udgør et "ydmygt" og derfor illustrativt eksempel: Når muslimske forældres villighed til at lade deres børn spise svinekød i børnehaven indrages i debatten som en målestok for disse forældres vilje til integration i det danske samfund, indebærer det, at svinekød bliver artikuleret som et væsentligt

element i det danske. Muslimske forældres uvilje mod at lade deres børn spise frikadeller bliver dermed artikuleret som en særlig muslimsk form for anti-Danskhed med det resultat, at frikadellen ikke længere blot er en fødevarer, som man traditionelt spiser i Danmark, ligesom italienerne spiser pasta. Den bliver sat i relation til demokrati, frihed og tolerance på en måde, som ændrer dens identitet.

Frikadellerne var ikke meningsløse for der kom muslimske indvandrere til Danmark, men de indgik ikke som momenter i specifikke kæder af ækvivalens og differens, som artikulerede forskellen mellem "det danske" og "det muslimske". De er blevet givet ny betydning af dette specifikke forsøg på en lukning af diskursen – dette specifikke bud på en afgørelse af, hvad der er inden for og uden for Danskheden. Hvor frikadellen før konnoterede f.eks. "tradition" (modsat "modernitet" eller "alternativ livsstil") er den nu blevet reartikuleret i en diskurs om Danskhed, således at det, som den udelukker inden for denne diskurs, ikke er det "moderne" eller det "alternative", men det "muslimske". Denne reartikulation muliggør, at frikadellen i dag kan indgå i en ækvivalenskæde sammen med "tolerance", hvor den for tyve år siden snarere ville indgå i en ækvivalenskæde med "Otto Leisner". Vi giver altså ikke blot bestemte træk et bestemt navn, når vi udpeger dem som "danske". Vi ændrer samtidig disse træk.

Hvad der imidlertid er ligeså væsentligt ifølge Laclau og Mouffe er at det, at identitet konstitueres via konstruktionen af ækvivalens og differens, indebærer at det ydre forstås som konstitutivt for det indre. Det eneste, der binder de elementer sammen, som udgør identiteten, er deres fælles forskel til det, der udelukkes: det er forskellen, der konstituerer identiteten. Det udelukkede er således ikke en positivt defineret anden identitet,

men negationen af identiteten. Hermed har heller ikke de ækvivalerede elementer imidlertid nogen positiv identitet: de ækvivaleres ikke i kraft af fælles træk, men i kraft af forskellen til det, der udelukkes. Det, der udelukkes, truer samtidig til enhver tid med at destabilisere identiteten, fordi denne altid potentielt kan undergraves af alternative artikulationer. Den Anden er altså på én gang konstituerende for identiteten og samtidig en trussel mod denne.

I denne identitetsforståelse bliver det ikke-identiske altså forstået ikke blot som en udpegning af betydningsfulde forskelle (vi er danskere, fordi vi ikke er svenskere, tyskere eller tyrkere – præciseret ved sprog, religion, statsborgerskab, officiel historie osv.), men som på en gang en forudsætning og en trussel. Danskhed er kun mulig på grund af udpegnin-gen af det ikke-danske, men dette ikke-danske er ikke blot det, der er "uden for" Danskheden. Det forstås som negationen af Danskheden og en trussel mod denne.

Ved at fokusere på afgrænsningen som konstituerende for relationerne mellem elementerne i diskursen introducerer Laclau og Mouffe altså et dynamisk diskursbegreb. Deres fokus på afgrænsning via etableringen af kæder af ækvi-valens og differens indebærer imidlertid, at deres diskursbegreb – og dermed deres identitetsbegreb, som er afledt af diskursbegrebet – fokuserer på *entydig-gørelse* og på *antagonisme*. Det fokuserer for det første på *entydig-gørelse* i form af fastlæggelsen af elementernes betydning i relation til hinanden. De etablerede kæder af ækvi-valens og differens er ganske vist ustabile og kan altid undergraves af alternative artikulationer, men en diskurs indebærer per definition, ifølge La-clau og Mouffe, en fastlæggelse af betydning og udelukker dermed flertydighed inden for diskursen. For det andet fokuserer de på *antagonisme* idet det, der ude-

lukkes fra diskursen (eller fra identite-ten), potentielt truer denne. Den Anden forstås, som nævnt, som på én gang konstituerende for identiteten og en trussel mod denne.

Laclaus og Mouffes processuelle syn på identitet har imidlertid den styrke, at det muliggør en analyse, som ikke blot fokuserer på mulige tendenser til at fikse-re – og essentialisere – konkrete identi-tetsdannelser, sådan som der er en tendens til i en del poststrukturalistiske analyser af kollektiv identitet⁶, men også på hvordan disse fikseringer konstant undergraves og udfordres af alternative bud på fiksering. En forfatter, som bringer et sådant perspektiv et skridt videre i retning af et konkret analytisk blik på identi-tetskonstruktioner, er Michael Herzfeld, som fokuserer på den stadige *forhandling* af identitet, idet han understreger, at socialt liv består af reifikations- og essentialiseringsprocesser såvel som af udfordringer af disse processer⁷. At fokusere på essentialisering og af-essentialisering udgør således et redskab til at begri-be identitetskonstruktioner på et praktisk niveau. De stadige bestræbelser på at fik-sere identitet – blandt andet i form af en henvisning til essenser – har altså ikke nødvendigvis som resultat, at identite-ter fikses, eftersom der som oftest er konkurrerende artikulationer på spil. Forskellige bud på fiksering og essentialisering konkurrerer og undergraver hinanden – for slet ikke at tale om eksplis-citte bestræbelser på af-essentialisering.

At overskride enheden

Jeg vil fremhæve endnu et analytisk per-spektiv, som potentielt kan udledes af La-claus og Mouffes diskursteori, omend det i nogen grad blokeres af deres insisteren på den antagonistiske konstitution af identitet via deres fokus på det konstituti-ve ydre. Det analytiske perspektiv, som jeg vil fremhæve, drejer sig om at indføre

en analytisk skelnen mellem kategorisering og karakterisering⁸. I og med at en skelnen indebærer en tilskrivning af egenskaber og en evaluering, kan man ikke undgå at karakterisere samtidig med, at man kategoriserer. Men selvom kategorisering og karakterisering hænger uløseligt sammen i daglig praksis – eller rettere *fordi* de hænger uløseligt sammen i daglig praksis – er det værdifuldt analytisk at skelne mellem dem.

Analysen af diskursive konstruktioner af Selv og Anden er ofte karakteriseret ved, at selve kategorierne tages for givet, hvad enten det drejer sig om “danskere” og “indvandrere”; om “Vesten” og “Orient” eller andet. Selv analyser, som fokuserer netop på *konstruktionen* af Andethed, er ofte tilbøjelige til at reproducere de kategorier, som analysen problematiserer ved at tage kategorierne som udgangspunkt for en analyse af, hvordan Selv og Anden tilskrives bestemte karakteristika, og hvordan relationen mellem de to hierarkiseres⁹.

Etableringen af to modstående ækvivalenskæder med demokrati, frihed og frikadeller på den ene side som karakteristika ved Danskhed, og anti-demokrati, anti-frihed og uvillighed til at spise frikadeller på den anden side som karakteristika ved Islam og dermed ved muslimer, demonstrerer tydeligt, hvordan kategorisering og karakterisering går hånd i hånd. Etableringen af disse ækvivalenskæder er dog kun en del af historien. Den position, som udpeger Islam som Danskhedens konstitutive ydre, er ikke den eneste position i den danske debat. Der er andre stemmer, som artikulerer Danskhed på andre måder, og som laver andre distinktioner mellem Os og Dem – distinktioner som ikke nødvendigvis ekskluderer Islam fra Danskheden.

At tale om Danskhed determinerer altså ikke i sig selv hvilke karakteristika som tilskrives denne Danskhed, og selve

de karakteristika, som knyttes til kategorien, kan ændre afgrænsningen af kategorien. At karakterisere Danskhed ved “tolerance” indebærer en eksklusion af visse danske borgere, som forstås som “intolerante”, ligesåvel som det at fundere Danskhed i kristen kulturarv indebærer en eksklusion af andre danske borgere. Danskhed er dermed ikke nogen fast kategori. Den er en flydende betegnelse, som Laclau og Mouffe ville sige. Det er altså ikke givet, hvor kategoriens grænser går forud for karakteriseringen af den¹⁰. Det er derfor problematisk at operere med kategorier, som er fastlagt forud for analysen. Hvis man går ud fra, at der er to kategorier – såsom “danskere” og “indvandrere” eller “Nato” og “serberne” – og at analysen handler om relationerne imellem dem, så amputerer man sin egen analyse på et væsentligt punkt. En analyse, som tager for givet, hvem den Anden er og derfor blot fokuserer på, hvorvidt denne Anden karakteriseres som eksotisk, truende eller andet, kan derfor ikke stå alene. Den må kombineres med en analyse af, hvordan selve kategorien afgrænses.

At skelne mellem kategorisering og karakterisering åbner for muligheden for at studere de kollektiver, der udpeges i det analyserede materiale som foranderlige størrelser. Dermed åbner det f.eks. mulighed for at studere, hvordan grænsen mellem “Balkan” og “Vesten” kan være til forhandling, uden at de egenskaber, som de to kategorier tilskrives, nødvendigvis samtidig er til forhandling, sådan som det viser sig i de bestræbelser, som nogle af de eks-jugoslaviske republikker har udfoldet for at blive accepteret som en del af “Europa” (som hermed viser sig at være en geografisk foranderlig størrelse) snarere end som en del af det Balkan, som er belastet med negativ betydning¹¹. Ligesom det ikke er givet, hvad der karakteriserer henholds-

vis "Balkan" og "Europa" (eller "Vesten"), så er det heller ikke givet, hvor grænsen mellem de to størrelser går. Selv og Anden må forstås som fleksible kategorier, som ikke kan forventes at være afgrænset forud for analysen af relationerne imellem dem og dermed analysen af, hvordan de karakteriseres.

Kosovokrigen

Under Kosovokrigen var der i Danmark udbredt enighed om, at konflikten i Kosovo drejede sig om årelange serbiske overgreb på en mere eller mindre forsvarsløs albansk befolkning¹². Den dominerende forståelsesramme var "menneskerettigheder", og dette var der i vid udstrækning konsensus om¹³.

Hovedudsættningen i debatten om Kosovokrigen drejede sig således ikke om karakteren af konflikten i Kosovo, men om midlet til at løse den. Det vil sige, at den drejede sig om vurderingen af Nato-aktionen. Der var tale om en fælles dominerende diskurs, som pegede på "menneskerettigheder" som den grundlæggende problemstilling, og som udpegede et abstrakt Vi, som repræsenterede svaret for disse menneskerettigheder. Hvilke kollektiver, denne glimrende egenskab blev koblet til, varierede imidlertid – hvem der var del af det, og hvem der kunne gøre krav på at repræsentere det og handle i dets navn. Det var i høj grad disse spørgsmål, kampen stod om at besvare.

Det universelle Vi

Det abstrakte Vi, som de fleste af deltagerne i debatten var enige om at henvise til, har jeg valgt at kalde "det universelle Vi". Når jeg har valgt denne betegnelse, er det ikke fordi, det universelle Vi inkluderer alle eller har universel gyldighed, men fordi det er defineret ved en henvisning til beskyttelsen af menneskerettighederne som universel værdi, snarere

end til et specifikt afgrænset fællesskab af f.eks. politisk, geografisk eller kulturel karakter.

Det er her vigtigt at holde sig den gensidige afhængighed, såvel som den analytiske skelnen mellem kategorisering og karakterisering in mente – altså mellem udpegningen af relevante kollektiver på den ene side og tilskrivningen af egenskaber til disse kollektiver på den anden side. Kampen mellem tilhængere og modstandere af Nato-aktionen drejede sig ikke om karakteristikken af det universelle Vi, men først og fremmest om hvilke kategorier, denne karakteristik kunne knyttes til, det vil sige om udpegningen af de kollektiver, der repræsenterede det universelle Vi. Det universelle Vi udgjorde således et knudepunkt i kampen om at fiksere forskellige diskursive elementer – institutionelle, normative og geografiske – i forhold til hinanden og dermed erobre den legitimitet, som den fælles reference til det universelle Vi kunne give.

Jeg har derfor valgt at sætte kampen om forankringen af det universelle Vi i centrum for min analyse af konstruktionerne af Selvet i debatten om Kosovokrigen. Analysen tager udgangspunkt i skellet mellem tilhængere og modstandere af Nato-aktionen, men jeg vil understrege, at selvom der til en vis grad var tale om systematiske forskelle mellem tilhængerne og modstandernes argumentation, så var der i høj grad også tale om overlapninger og glidninger indenfor og mellem forskellige diskurser, som deltes af modstandere og tilhængere.

Tilhængerne artikulationer af Selvet indskrev sig i et semantisk felt, som forbandt visse geografiske, institutionelle og normative elementer, såsom menneskerettigheder, fornuft, Verdenssamfundet, Vesten, Nato, demokrati, frihed og ansvar. Ved at forbinde disse elementer skabtes et moralsk handlerum, hvor spe-

cifikke (institutionelle, geografiske) aktører blev tildelt specifikke egenskaber, som legitimerede specifikke handlinger. Denne fælles reference indebar dog ikke, at alle tilhængere vægtede de samme elementer og artikulerede relationen mellem dem på samme måde. Modstandernes argumentation gik omvendt til dels ud på at dissociere de elementer, som tilhængerne associerede, og dermed f.eks. drive en kile ind imellem tilhængerens kobling af "Nato" og "Verdenssamfundet". Diskussionen kan altså beskrives som en kamp om, hvilke ækvivalenskæder som kunne aftegne hvilke identiteter.

Forsvaret for aktionen

Den mest udbredte måde at karakterisere Selvet på blandt tilhængerne var som et moralsk fællesskab: Det geografiske og/eller institutionelle Vi (Vesten, Nato) blev artikuleret som værende repræsentanter for værdierne demokrati, frihed og forsvar for menneskerettighederne – altså det universelle Vi. Denne moralske karakter var den implicite forudsætning i mange udtalelser, som når jægersoldat Bjarne Slot Christiansen udtalte, at "den største forbrydelse, det ville være ikke at gøre noget" og karakteriserede Nato som "en alliance, hvor sunde og fornuftige lande vælger nogle mennesker, der går ind i det" (*Reimer Bo*, 7. april, 1999). I disse udtalelser forudsættes det, at situationen var klar: der blev begået overgreb, som Vi – Vesten, repræsenteret ved Nato – var forpligtet til at gribe ind overfor. Dermed forudsætter udtalelserne også, at dette Vi repræsenterede de værdier, som nødvendigvis måtte sættes igennem. Også svaret på, hvordan disse værdier bedst kunne sættes igennem, naturliggøres: at "gøre noget" fremstilles som værende lig med den aktion, Nato var i gang med.

Denne kobling af de universelle værdier til Nato/Vesten implicerede desuden, at Verdenssamfundet kunne kob-

les sammen med bestemte handlinger. Verdenssamfundet er en betegner, som ikke har nogen fast, institutionel forankring, men som primært bruges om FN. At henvise til Verdenssamfundet fremfor til FN indebærer imidlertid, at spørgsmålet om, hvad der er den præcise referent, holdes åbent. Desuden indebærer det en positiv ladning, som henvisningen til FN ikke nødvendigvis indebærer. Dette både fremgår af – og er drivkraften i den måde, hvorpå betegnelsen blev brugt i diskussionen om Kosovo.

Betegnelsen Verdenssamfundet konoterer noget med én verden, menneskeheden. Den er positivt ladet netop fordi, den ikke er knyttet til en bestemt institutionel og/eller geografisk enhed, som f.eks. Vesten. Det er på grund af ordets positive konnotationer, at det er værd at slå om at monopolisere det og dermed fremstille et specifikt kollektiv som repræsentant for den fælles menneskelighed, som begrebet Verdenssamfundet er etableret som betegner for. Ligesom det var tilfældet med "menneskerettigheder", så var også Verdenssamfundet derfor både en indsats i den diskursive kamp og samtidig en del af det, der blev kæmpet om. Kampen stod om, hvorvidt Nato kunne gøre krav på at repræsentere Verdenssamfundet, når alliancen handlede uden FN-mandat.

Koblingen af Nato/Vesten og Verdenssamfundet (eller Det Internationale Samfund. De to betegnelser blev brugt synonymt) udgjorde altså en del af indsatsen i kampen for at legitimere Nato-aktionen. Det følgende citat omhandler de folkeretlige konsekvenser af bombningerne:

... det er jo et spørgsmål om, om vi er ved nu at skabe en norm, som siger, at bare fordi massive forbrydelser foregår bag en statsgrænse, tegnet på landkortet, så skal de altså være usårige, så må

ingen gribe ind over for dem. Det er jo fuldstændig, i virkeligheden, analogt til det, vi nu ser med Pinochet i London: Tidligere var det utænkeligt at en tidligere diktator kunne blive arresteret og stillet for retten for sine ugerninger. På samme måde: Tidligere var det utænkeligt, at det internationale samfund greb ind i et land, selvom der var nok så massive krænkelse af menneskerettighederne (Tøger Seidenfaden, *Rigets Tilstand*, 25. marts, 1999).

Nato sættes her lig med Det Internationale Samfund på en måde, som implicerer, at denne kobling er uproblematisk og selvfølgelig. Det var ikke Det Internationale Samfund, der greb ind i Kosovo. Det var Nato. Men i og med at aktøren, som greb ind, omtales som Det Internationale Samfund, sættes der lighedstegn mellem de to størrelser.

Desuden omtales Kosovokrigen i citatet som analog med Pinochet-sagen, fordi det i begge tilfælde drejede sig om at skabe en ny norm, hvor statsgrænser ikke længere beskytter forbrydere. I Pinochet-sagen var det ikke Nato eller andre internationale organisationer, der forsøgte at retsforfølge Pinochet, men derimod nationale domstole. Seidenfadens udtalelse knytter derfor ikke udelukkende den nye norm til Nato. I stedet fremstilles Nato som en af de aktører, der kan virke til fremme af den nye norm. Det var derfor ikke Nato's status som militær alliance eller som repræsentant for bestemte lande, der gav Nato retten til at handle ifølge Seidenfaden. Det var det moralske mål for aktionen, der legitimerede handlingen. Nato var blot den organisation, som i dette tilfælde varetog forsvaret for den norm, der burde etableres. Ved at adskille den moralske dimension ved betegnelsen Det Internationale Sam-

fund fra den institutionelle forankring i FN, kunne andre institutioner altså indtage FN's plads. I Pinochet-sagen blev pladsen (i Seidenfadens fremstilling) indtaget af de nationale domstole, i Kosovokrigen blev pladsen overtaget af Nato.

Tilhængerne af Nato-aktionen legitimerede altså aktionen ved hjælp af en – mere eller mindre entydig – ækvivalering af Vesten, Nato og forsvaret for menneskerettigheder. Indtil videre har jeg primært refereret de mere entydige versioner af denne ækvivalering, dvs. de versioner, hvor Vesten, repræsenteret ved Nato, uproblematisk indtog den moralsk overlegne position som forsvarer for menneskerettighederne, og hvor Nato-aktionen derfor fremstod som indlysende rigtig. Billedet er dog mere kompliceret end som så. Dette fremgår mest tydeligt, når man sætter repræsentationerne af "handling" i centrum for analysen.

Handlingsdimensionen er flertydig i mange af tilhængerens udtalelser. Overordnet kan man dog sige, at tilhængerne artikulerede handling på tre forskellige måder, som alle tog udgangspunkt i, at handling var lig med Nato-aktionen: Denne blev for det første artikuleret som en re-aktion, som fremstod som en passiv effekt af den serbiske regerings handlinger i Kosovo. En effekt, som blev nødvendiggjort af Nato's karakter af moralsk fællesskab, snarere end at være et produkt af et handlende subjekt (Nato). For det andet blev Nato-aktionen artikuleret som et ønskeligt valg og en aktiv indgriben, som udgjorde første skridt på vejen til en bedre fremtid, hvor menneskerettighederne er i højsædet. Endelig blev Nato-aktionen, for det tredje, artikuleret som et smertefuldt valg, som burde kunne være undgået, men som var nødvendiggjort af situationen.

Nato-aktionen som re-aktion

Hans Engell opsummerede kritikken af Nato-aktionen (i dette tilfælde formulere af Holger K. Nielsen. MF for Socialistisk Folkeparti) som en argumentation for

at vi i Vesten, at vi i Nato skulle acceptere en situation midt i Europa, hvor en diktator gennemfører etniske udrensninger i det omfang, der er sket (*Reimer Bo*, 14. april, 1999)

– altså som en argumentation for ikke at handle. Ligesom i den tidligere citerede udtalelse fra Bjarne Slot Christiansen reserveres det, at “gøre noget” her, til det at handle med militære midler. Andre bud på handlemuligheder – som f.eks. yderligere forhandlinger – sættes lig med ikke-handlen.

Samtidig med at militær indgriben i sådanne udtalelser er den eneste form for handlen, der har status som handlen, fremstilles den imidlertid også som en slags handlen uden aktør, i og med at den fremstår som en nødvendighed – som en (passiv) effekt af andres handlinger. Dette fremgår af de mange udtalelser, der udelukker alternativer: “Jeg synes ikke, at Nato har haft noget valg”; “jeg kan ikke se noget alternativ” (Jan Petersen. MF for Socialdemokratiet. *Reimer Bo*, 7. april, 1999) “... hvad i alverden kan I stille op? (...) Hvad er alternativet til det her?” (Bertel Haarder. MF for Venstre. *Reimer Bo*, 14. april, 1999).

Fremstillingen af Nato-aktionen som en handling uden aktør hænger tæt sammen med fremstillingen af Nato som et moralsk fællesskab: Det er fordi, Nato er et moralsk fællesskab, snarere end fordi Nato er en vestlig forsvarsalliance, at Nato havde ikke blot ret, men også pligt til at gribe ind i Kosovo. Dette udtrykkes mest tydeligt af Hans Engell:

Kan vi have tillid til en alliance af frie lande, ledet af USA, som sad i smug og hyggede sig og glædede sig over egen frihed og selvstændighed, samtidig med at i Europas hjerte er der 100.000’er af mennesker, der massakrerer? (*Rigets Tilstand*, 25. marts, 1999).

Nato er her ikke blot en militær (forsvars)-alliance, men en “alliance af frie lande”, og det at leve i den frie verden forpligter. Nato var kun aktør i den forstand, at det drejede sig om at tage ansvaret på sig og leve op til den rolle i verden, som er givet i kraft af Nato’s karakter af moralsk fællesskab – repræsentant for den frie verden. Den egentlige aktør, som fremkaldte Nato’s re-aktion, var det serbiske styre. Reaktionen var nødvendig, mere fordi Nato var forpligtet på grund af sin særligt moralske karakter, end fordi Nato havde taget en politisk beslutning.

Denne afskaffelse af det politiske er tæt forbundet med karakteriseringen af Dem (Fjenden – Milosevic, det serbiske styre) som repræsentant for det Onde. Dette kommer tydeligst til syne i Hitler-parallellen, som Arne Melchior (MF for Centrumdemokratiet) her udfolder klart:

Chamberlain stod i Londons lufthavn, da han kom hjem fra forhandlingerne i München med hr. Hitler og svingede med Hitlers underskrift og sagde “Fred i vor tid”. Derved prisgav man på ny, tredje gang, en masse mennesker i Europa, og den slags tilbageholdenhed, det fører kun til forfølgelse, til undertrykkelse og til folkemord, og vi skal ikke ind i en situation, hvor en forbryder, som Saddam Hussein, som FN førte krig imod i årevis, og en kæmpe indsats. Saddam Hussein sidder stadigvæk i sine slotte. Den kriminelle storfor-

bryder. Sådan skal det ikke gå med Milosevic. Han skal ryges ud, og bagefter bliver det Saddam Husseins tur (*Reimer Bo*, 14. april, 1999).

Hitler- (og Hussein-) parallellen gør Nato's (re)aktion ikke blot rimelig, men nødvendig: Det handler ikke om politik, men om Ondskab, og Nato handler på vegne af det Gode. Nato påtager sig det nødvendige ansvar, som FN burde, men ikke kunne leve op til på grund af "de der bremseklodser, der hedder Kina og Rusland" (ibid). Nato agerede altså, i moralsk forstand, Verdenssamfund, snarere end at foretage en politisk handling.

Nato-aktionen som ønskeligt valg

Nato-aktionen blev imidlertid også fremstillet som en klar handling – som et ønskeligt valg, som udgjorde det første skridt på vejen til en bedre fremtid. I denne udlægning var Nato-aktionen ikke alene legitim og et udtryk for Nato's karakter, den var desuden på høje tid:

Endelig. Endelig efter 8 år med diplomati og diplomati og diplomati, hvor vi har lovet disse mennesker alt muligt, som vi ikke har holdt, så går Nato ind og fører luftkrig. Det er et vendepunkt. Uanset alle de forfærdelige ting, vi oplever nu, så er der nu for første gang tændt et håb om, at vi kan få afsluttet den tragedie (Tøger Seidenfaden, *Reimer Bo*, 14. april, 1999).

Ligesom i den første position placeres ansvaret for situationen her klart hos Milosevic og den serbiske regering. Positionen adskiller sig imidlertid fra den første position ved, at handlingsdimensionen forstås anderledes: Nato-aktionen skildres som et udtryk for, at Nato

endelig tog sit ansvar på sig for at løse situationen. Dermed var aktionen ikke udelukkende en re-aktion. Den var også fremadrettet og dermed politisk. Nato's/Vestens moralske karakter gav ikke alene ret og pligt til at blande sig. Nato's moralske karakter er noget, som er givet som en del af Nato, men samtidig er det også noget, som kan mistes, eller i hvert fald noget, som til stadighed skal fortjenes. De otte års frugtesløse diplomati var en skamplet, som endelig kunne vaskes af.

Nato-aktionen som smertefuldt valg

Også fremstillingen af aktionen som et smertefuldt valg bringer Nato tilbage i rollen som aktør. Beslutningen om at bombe fremstilles ganske vist som nødvendig, men den fremstilles ikke som en indlysende konsekvens af situationen. Snarere fremstår den som et resultat af en (negativ) proces, som også Nato/Vesten har del i. Jørgen Estrup (MF for det Radikale Venstre) siger:

... der er jo nogen ting, der af og til har en indre logik: At når man har truet, og det ikke har virket, man ikke har fået fred, og Milosevic har ikke holdt den aftale, han i første omgang indgik, så kan man blive nødt til at tage det næste skridt (*Rigets Tilstand*, 25. marts, 1999).

Selvom midlet måske ses som det eneste alternativ, er det ikke nødvendigvis ønskværdigt:

... jeg bryder mig heller ikke om, at man vil prøve at løse Milosevic-problematikken ved bare at drysse bomber ned fra oven ... Men hvis man ikke havde grebet ind med noget som helst ... så var man jo blevet bebrejdet ... for ikke at ville gribe ind og gøre noget ved det (Henrik Svane. MF for det Radi-

kale Venstre. *Rigets Tilstand*, 8. april, 1999).

Her er ingen offensiv insisteren på Nato's moralske overlegenhed eller sætten lighedstegn mellem Nato og Verdenssamfundet. Den status, Nato gives, er snarere som den organisation, som udfører de handlinger, der ikke længere er noget alternativ til. Taleren, især i den sidste udtalelse, identificerer sig imidlertid ikke uproblematisk med denne handling. "Man" prøver at løse "Milosevic-problematikken" på denne måde, og det ser ikke ud til, at der er noget alternativ, men det er ikke en ønskværdig situation. Der er en ambivalent relation mellem det talende subjekt og det omtalte "man" i udtalelsen. Bombningerne accepteres modstræbende i mangel på et synligt alternativ. I de to første positioner fremstår aktionen som et udtryk – eller endda en sejr – for det Gode: Nato handlede i overensstemmelse med sin karakter, som ifølge den første position er indlysende moralsk og ifølge den anden position burde være det. I citaterne fra de radikale politikere fremstår aktionen snarere som et nederlag: Det burde ikke være kommet dertil, men der var ikke længere andet at gøre.

På trods af tilhængerens enighed om såvel diagnosen af situationen som det rette svar på denne, var der altså forskellige identitetskonstruktioner på spil i deres argumentationer. Forskellene mellem tilhængerne bestod dels i, i hvor høj grad de positive værdier *uproblematisk* blev koblet til det Selv, bestående af Nato og Vesten, som de alle tilsluttede sig og dels i, hvorvidt taleren artikulerede en ligefrem eller en ambivalent relation til dette Selv. Billedet bliver endnu mere broget, når man fokuserer på modstanderne af Nato-aktionen.

Modstanden mod aktionen

Tilhængerne af aktionen *associerede* elementer, såsom Nato, menneskerettigheder, fornuft og demokrati, mens modstanderne først og fremmest bestræbte sig på at *dissociere* de elementer, som tilhængerne associerede – f.eks. ved at drive en kile ind mellem Nato og menneskerettigheder, snarere end ved at koble menneskerettigheder til et alternativt kollektiv. Det er et sprogligt tegn på, at tilhængerne var i offensiven, mens modstanderne var i defensiven: Det var tilhængerne, der mere eller mindre dikterede betingelserne for diskussionen, mens modstanderne måtte tage udgangspunkt i tilhængerens konstruktioner og forsøge at gendrive dem. Der var dog bestræbelser på at installere alternative kollektiver, som de positive værdier, som kampen stod om at repræsentere, kunne funderes i.

Modstanderne af Nato-aktionen kritiserede først og fremmest konstruktionen af Nato som et moralsk fællesskab, og dermed den tætte kobling af Vesten, Nato og forsvaret for menneskerettighederne. Jeg har ovenfor brugt et citat fra Tøger Seidenfaden til at demonstrere, hvordan Nato blev sat lig med Verdenssamfundet (Det Internationale Samfund) i forsvaret for Nato-aktionen. En del af kritikken af aktionen blev formet som en bestræbelse på netop at skille disse betegnelser ad:

Jeg mener, det her, det er.. det er jo gift for europæisk sikkerhed, det lægger gift for den internationale retsorden simpelthen, hvad vi jo kan se af de møder, der har været i FN's sikkerhedsråd, hvor vores såkaldte verdenssamfund jo er blevet fordømt af to rimeligt vigtige lande som Rusland og Kina. Et demokratisk Rusland vel at mærke (Bjørn Møller. Seniorforsker, Copri. *Rigets Tilstand*, 25. marts, 1999).

Bjørn Møller bekræfter her, at der er sket en løsrivelse af betegnelsen Verdenssamfundet fra FN. Hvor Tøger Seidenfaden gav Verdenssamfundet en ny forankring i Nato, er det her imidlertid netop Nato's "kolonisering" af betegnelsen, der er målet for kritikken, og hvor Tøger Seidenfaden skildrede en opmuntrende situation, som lovede nye og bedre normer for fremtiden, beskrives her en situation, der kalder på kritik.

Til Tøger Seidenfadens overvejelser om, at Nato-aktionen, sammen med Pinochet-sagen, var et positivt tegn på en ny "norm", hvor menneskerettighederne kom i højsædet, var Bjørn Møllers kommentar blandt andet:

Jeg kan ikke se, at det her bringer os tættere på den her situation, blandt andet fordi der jo i den grad er tale om double standards: Vi interesserer os for nogle menneskerettigheder, men ikke for andres. Vi ser igennem fingre med vores allieredes krænkelser af menneskerettighederne osv. og vi ikke engang, ydermere ikke en gang formulerer, fra Nato's side, principperne for den her nye verdensorden. Jamen så kan jeg ikke rigtig se, vi kommer tættere på den (ibid).

Det Vi, der henvises til, er altså Nato, men karakteristikken af dette Vi er negativ ("vores såkaldte verdenssamfund"). Det drejer sig om dobbeltmoral og magtfuldkommenhed. Bjørn Møllers kritik er dermed delvist en moralsk kritik og som sådan i direkte opposition til naturliggørelsen af Nato som moralsk fællesskab. Selvom Bjørn Møller omtaler Nato som "vi", er der derfor yderligere et Vi på spil her, nemlig et oppositionelt Vi, der stiller sig kritisk over for den herskende selvforståelse og den deraf følgende forte politik. Der er altså tale om en dissociering mellem på

den ene side udsigelsespositionens Vi og på den anden side det "vi", som omtales (Nato).

Modstanderne problematiserede ikke blot tilhængerens konstruktion af Selvet ved at skille de positive værdier fra den institutionelle/geografiske forankring, som tilhængerne etablerede, altså ved at skille den positive karakteristika af det universelle Vi fra den kategori – Nato – som tilhængerne først og fremmest knyttede den til. De konstruerede desuden alternative Selver og udpegede dermed alternative kategorier, som disse (eller alternative) værdier kunne forankres i.

Det Selv, som tilhængerne af aktionen artikulerede, var et institutionelt og geografisk Selv bestående af Nato og Vesten som (mere eller mindre entydig) repræsentant for nogle positive værdier. På modstandersiden var Selvet mere fragmenteret. Blandt de modstandere, der optrådte i debatudsendelserne, var der tre bud på, hvem Vi var. Det drejer sig om "Vi, almindelige mennesker", om "Vi, der repræsenterer fornuft og viden", og om "Os danskere".

Vi almindelige mennesker

Konstruktionen af Selvet som bestående af "almindelige mennesker" tager udgangspunkt i en skelnen mellem på den ene side dette Selv og på den anden side en Anden, som kan betegnes som magthaverne i en eller anden forstand. Hvem, disse to kategorier nærmere består af, er imidlertid ikke givet alene ved etableringen af denne grundlæggende skelnen.

Den af de danske deltagere i debatten, der stærkest fremførte artikulationen af Selvet som bestående af "almindelige mennesker", var journalist Jan Stage:

Det er ligesom om, vi ikke rigtig får en vifte af oplysninger, der gør os, som almindelige mennesker, i stand til at forstå, hvad det egent-

lig er, der foregår her (*Reimer Bo*, 7. april, 1999).

og

... jeg tror, mange mennesker vil gerne have en forklaring på det her. Vi spørger bare, vi er nemlig ikke så kloge som alle dem, du [Bjarne Slot Christiansen] refererer til i Nato (ibid).

Jan Stage præsenterer sig selv som den, der formulerer spørgsmålet for et anonymt kollektiv ("almindelige mennesker"). Han opererer altså med en skelnen mellem Os, "almindelige mennesker" og Dem, Nato som organisation og Nato's støtter, primært blandt politikere. Nato handler ikke på vegne af Os. Nato er snarere lig med det anonyme Nogen, som tilbageholder oplysninger fra Os. I den forstand er Nato den Anden.

Vi, der repræsenterer fornuft og viden

Mens en del af kritikken af Nato-aktionen blev formuleret som en moralsk kritik, blev en anden del af kritikken formuleret som et spørgsmål om Nato's og – mere generelt – tilhængerens manglende kompetence. I overensstemmelse hermed præsenterede en del af modstanderne sig selv som repræsentanter for et vidende Selv – i modsætning til det uvidende Nato.

Denne position kan egentlig deles op i to, nemlig dem, der appellerede til "fornuft" og dem, der appellerede til "viden". De to argumenter var dog delvist overlappende. Vidensargumentet blev – ikke overraskende – fremført af personer, der deltog i debatudsendelserne i deres egen skab af "eksperter" – Bjørn Møller og Jan Øberg:

Det her er grebet så forkert an, som det vel kan være, det er vi intellek-

tuelle, der ikke er hverken partibundne eller står på nogen side i konflikten nødt til at sige, og det mangler der i debatten (Jan Øberg, *Reimer Bo*, 7. april, 1999).

Konstruktionen af et Selv, som repræsenterede en fornuft, der stod i opposition til aktionen, blev først og fremmest fremført i form af en kritik af det risikable ved aktionen, som når Holger K. Nielsen talte om umuligheden af at vinde krigen, blandt andet på grund af landskabet. Appeller til fornuften blev dog ikke nødvendigvis søgt funderet i en overlegen viden. Forfatteren Jørgen Knudsen argumenterede eksempelvis for fortsatte forhandlinger, ikke fordi han gjorde krav på at besidde en overlegen viden, men simpelthen fordi "alternativet er så livsfarligt for os alle sammen" (*Reimer Bo*, 14. april, 1999).

Os danskere

Endelig er der "den danske" position, hvis fortalere appellerede til såvel videns- som fornufts- argumentet, f.eks. ved at argumentere for, at Nato's projekt i Kosovo var umuligt på grund af landskabet. Det Selv, der udgjorde udsigelsespositionen, var imidlertid ikke først og fremmest "fornuften" eller "Os, der besidder den rette viden", men Danmark og danskerne:

Og det næste uundgåelige træk, der så kommer, det er at man går ind med landtropper. Og det vil jo implicere Danmark direkte i en borgerkrig, som uundgåeligt vil føre til.. til tab.. menneske.. af menneskeliv (Kristian Thulesen Dahl, *Rigets Tilstand*, 25. marts, 1999).

Det, der først og fremmest adskiller denne position fra resten, er, at konstruktionen af "den danske" position ikke deltog i den kamp om forholdet mellem karakter-

risering og kategorisering, som tog form af kampen om at fundere det universelle Vi's positive karakteristika i specifikke kollektiver. Argumentet for at holde Danmark uden for konflikten var ikke, at Vi (det universelle Vi) dermed bedre kunne beskytte menneskerettighederne, men derimod at Vi (danskere) ikke skulle risikere vores liv i andres borgerkrig.

Vi og Nato

Under Kosovokrigen fremstillede Nato's repræsentanter Nato som et værdifællesskab snarere end som en alliance, der er baseret på eksistensen af en ekstern trussel. Disse værdier blev formuleret af Nato's daværende generalsekretær, Javier Solana, som "liberty, democracy, human rights and the rule of law" (citeret i Hansen 1999:15). Aktionen i Kosovo blev konstrueret som et forsvar for disse fælles værdier. Denne konstruktion indebar, at der blev etableret et hierarki mellem Selv og Anden: Der var ikke tale om en kamp mellem legitime modstandere, men om en kamp mellem det Gode og det Onde. Dermed blev Nato-aktionen repræsenteret som en nødvendig re-aktion på de serbiske overgreb mod Kosovoalbanerne, snarere end som en politisk handling – en repræsentationsform, som ekskluderede politikken og indsatte moralen i stedet¹⁴.

Analysen af debatudsendelserne viser, at selvom tilhængerne af Nato-aktionen i høj grad delte Nato's konstruktion af situationen og af de involverede aktører, så var der ikke tale om en simpel reproduktion af Nato's konstruktion. Snarere må man se de danske tilhængeres konstruktioner af situationen som en forhandling i forhold til den officielle Nato-position. I visse tilfælde blev Nato's konstruktion reproduceret direkte, men ikke alle udtalelser, som byggede på en accept af Nato's aktion, overtog direkte Nato's konstruktion. En del af dem gen-in-

troducerede det politiske ved at fremstille aktionen som et valg og dermed som en handling, hvad enten denne sås som løfterig eller tragisk. Der er derfor snarere tale om, at den officielle Nato-repræsentation satte dagsordenen for diskussionen, end at den blev reproduceret direkte af tilhængerne.

Mens Nato og Vesten ofte blev koblet sammen hos tilhængerne, hvorved en kritik af Nato ville være lig med en kritik af Vesten, skete en sådan kobling ikke automatisk hos modstanderne. Dette beror ikke først og fremmest på, at modstanderne direkte *problematiserede* relationen mellem de to kategorier. Snarere handler det om, at deres argumentation tog *udgangspunkt* i, at de to kategorier ikke kunne slås sammen. Nato blev kritiseret af mange, men Nato blev ikke nødvendigvis fremstillet som repræsentant for Vesten.

Ser man på relationen til Nato, er den forholdsvis klar i de forskellige konstruktioner af alternative Selver: I den første konstruktion, "Vi almindelige mennesker", indtager Nato klart positionen som den Anden. Der er ingen mulighed for identifikation med Nato her. Nato er dog ikke den eneste kandidat til positionen som den Anden – parlamentarikere og medier er andre bud. Den primære modsætning er en modsætning mellem "almindelige mennesker" og "eliten", og det giver derfor ingen mening at opfatte kritikken som rettet mod "Vesten" som sådan.

I den anden konstruktion, "Vi, der repræsenterer fornuft og viden", er relationen til Nato også klart kritisk, f.eks.:

Det er kun folk, der har så afsindig meget våben som USA og Nato, der kan opføre sig på denne her måde og sige, at det var det sidste, de kunne finde på (Jan Øberg, *Reimer Bo*, 7. april, 1999).

I den udstrækning, Nato omtales som Vi, har det en tydeligt ironisk klang, som i Bjørn Møllers omtale af "vores såkaldte verdenssamfund".

Indimellem er der imidlertid også en anden enhed på spil, som ikke nødvendigvis navngives, men som jeg vil kalde "Vesten" (i anførselstegn), fordi der ikke er tale om en decideret alternativ geografisk og/eller institutionel *enhed* – som f.eks. FN – men snarere om en alternativ *udgave* af det kollektiv, som også tilhængerne henviste til, men som Nato svigtede ved sin magtfuldkommenhed og dumhed:

Man ofrer fuldstændigt de omkring 500.000 albanere, der sidder som flygtninge i Kosovo i øjeblikket. Der er sult, der er humanitær katastrofe. Dem vil man ofre fuldstændig (Holger K. Nielsen, *Reimer Bo*, 14. april, 1999).

Det alternative Selv, som jeg har kaldt "Vesten" i denne position, blev ikke artikuleret direkte. Når jeg alligevel mener at kunne identificere det som en enhed, der var på spil i diskussionen, er det, fordi kritikken af Nato hos nogle af deltagerne klart blev knyttet sammen med et alternativt Selv, som *burde* repræsentere det universelle Vi, men som Nato's aktion forhindrede i at tage dette ansvar på sig. Fortalerne for dette Selv kunne argumentere for inddragelsen af FN, men det var ikke FN, der udgjorde Selvet, men en tredje, kritisk vestlig position – en position, som dog ikke var "vestlig" i den forstand, at den artikulerede Vesten som en privilegeret position, hvorfra verdens dårskab kan bedømmes. "Vesten" repræsenterer snarere et ansvar, som *burde* medføre en indsigt, men som ikke nødvendigvis gør det.

I den tredje konstruktion, "Os danskere" er relationen også klar. Relatio-

nen mellem Os danskere og Nato var ifølge denne position ikke en relation mellem Os og Dem, men en relation mellem det nære og primære Selv (Danmark) på den ene side og det større og mere problematiske Selv (Nato) på den anden side. Nato blev ikke repræsenteret som værende i opposition til Danmark. Der var snarere tale om svigt: Nato var i færd med at svigte Danmark på grund af sin letsindige politik, og derved blev forholdet mellem de to Selver – Nato og Os danskere – problematisk. Med Peter Skaarups (Dansk Folkeparti) ord:

Jeg mener, at det vil være en dybt ulykkelig situation, at den gode forsvarsholdning, vi har haft i Danmark igennem Nato, at den går til grunde fordi Nato og Danmark involveres i.. (*Reimer Bo*, 14. april, 1999).

Heller ikke her giver det mening at sætte lighedstegn mellem Nato og Vesten, eftersom kritikken er rettet imod Nato som en organisation, der var ved at få Danmark ud i noget snavs, snarere end imod Nato som repræsentant for Vesten som sådan.

At analysere identitetsforhandling

At fokusere på den diskursive konstruktion af kollektiv identitet indebærer et fokus på den relationelle konstitution af identitet – altså på konstruktioner af Selv og Anden. Jeg har her foreslået et fokus på essentialisering og af-essentialisering og på en skelnen mellem kategorisering og karakterisering som analytiske strategier, der kan bidrage til at nuancere analysen af konstruktioner af kollektiv identitet og bringe ikke blot relationerne mellem Selv og Anden, men også selve konstitutionen (og dermed også forandringen) af disse kategorier i centrum for analysen.

Analysen af debatten viser, at flertallet af debatdeltagerne – uanset om de var tilhængere eller modstandere af Nato-aktionen – i meget høj grad artikulerede problemet inden for den samme overordnede diskurs om menneskerettigheder. I den forstand kan man sige, at menneskerettighedsdiskursen udgjorde den dominerende diskurs under Kosovokrigen¹⁵. Kampen stod om at forankre den positive værdi om menneskerettigheder – det universelle Vi – i konkrete kollektiver. Disse konkrete forankringsbestræbelser hvilede til dels på essentialiseringsbestræbelser, hvilket mest tydeligt ses i artikulationen af Nato som moralsk fællesskab. Problematikeringen af Nato's moralske karakter fra modstanderside havde her direkte karakter af en af-essentialiseringsstrategi, som samtidig byggede på – og gav anledning til – andre kategoriseringer, som på deres side også kunne essentialiseres. Heller ikke alle tilhængere tilsluttede sig imidlertid uproblematisk essentialiseringen af Nato's moralske karakter. Selvom tilhængerne alle koblede de positive værdier til Nato's aktion, så blev relationen mellem Nato og disse værdier ikke artikuleret ens af alle. Man kan sige, at selv inden for tilhængergruppen var Nato heterogent konstitueret som det universelle Vi, der forsvarede menneskerettighederne. Man kan her identificere tre bud på relationen mellem Nato og det universelle Vi, svarende til de tre artikulationer af handlingsdimensionen: 1. Nato inkarnerede automatisk det universelle Vi; 2. Nato burde inkarnere det universelle Vi og havde her chancen for at indtage den position; og 3. Nato måtte forsøge at inkarnere det universelle Vi i mangel af bedre.

At skelne mellem det, jeg har kaldt "det universelle Vi" på den ene side, og dets konkrete funderinger på den anden side, hviler på en skelnen mellem kategorisering og karakterisering: Kampen stod

om at få den positive karakteristik til at "hænge fast" på forskellige kategorier. Jeg har, af pladshensyn, helt udeladt analysen af, hvordan Nato's Fjende og denne Fjendes Ofre blev konstrueret og udelukkende fokuseret på konstruktionerne af de Selver, som de danske debatdeltagere konstruerede. Alligevel demonstrerer analysen kategoriernes foranderlighed. Ingen af de to modstående positioner (for og imod krigen) var internt sammenhængende, omend det var modstandergruppen, som var den mest fragmenterede. Analysen tyder desuden på, at et andet analytisk snit ville have grupperet positionerne anderledes. Tilhængeren Henrik Svanes ambivalente tilslutning har således mere tilfælles med modstanderen Jørgen Knudsens appel til en kritisk fornuft end med tilhængeren Tøger Seidenfadens selvsikre fejring af Nato's nye rolle.

Analysen af debatten om Kosovokrigen viser, at selvom analysen hviler på en klar skelnen mellem tilhængere og modstandere af Nato-aktionen, så fulgte de identitetskonstruktioner, der var på spil, ikke uproblematisk denne skelnen. Selvom konstruktionerne af Selvet hvilede på, at der var udpeget en antagonistisk Anden i form af den Fjende, Nato bekæmpede, så fremstod Selvet ikke som et entydigt positivt modbillede mod den negative Anden, ikke engang hos tilhængerne af Nato-aktionen. Udpegningen, afgrænsningen og karakteriseringen af Selvet var en væsentlig, men samtidig flertydig og konfliktuel ingrediens i argumentationerne for og imod bombningerne. I analysen af konstruktioner af kollektiv identitet er det således nødvendigt ikke kun at have blik for essentialiseringsprocesser og konstruktioner af antagonistiske Andre, men også at have redskaber til at analysere de flertydigheder, forskydninger og overlappings, som er en intergreret del af de fleste identitetskonstruktioner i praksis.

Noter

Denne artikel bygger på, og indeholder uddrag af min ph.d.afhandling (Frello 2003).

1. I citaterne fra tv-udsendelserne er tøven og afbrudte sætninger noteret med to prikker i forlængelse af det sidste ord. Spring i citatet er noteret med tre prikker.

2. For en diskussion af, hvordan et manglende blik for flertydighed kan amputere ellers nuancerede analyser af identitetskonstruktioner, se Frello 2003, kap. 3. Jeg diskuterer her (blandt andet) dette problem i relation til analyser af vestlige repræsentationer af Bosnienkrigen, særligt med fokus på Campbell 1998, Hansen 1997, Kuusisto 1999 og Ó Tuathail 1996.

3. Analysen er et koncentrat af en større analyse, som er præsenteret i Frello 2003. Her har jeg desuden analyseret udsendelser og indslag, som fokuserede på baggrunden for 1990'ernes krige i det forhenværende Jugoslavien. Flertydighederne og glidningerne i repræsentationerne af kollektiv identitet er her ikke mindre markant, omend jeg også demonstrerer, at der er tale om en indsnævring af forklaringsrammen i tiden fra Kroatiens og Sloveniens løsrivelse i 1991 og til Kosovokrigen i 1999. Debatudsendelserne udgør således ét ud af flere steder, hvor Kosovokrigen blev diskuteret og fortolket. Det skal desuden understreges, at selvom jeg har valgt at anføre navn og de stillingsbetegnelser med videre, hvormed deltagerne blev præsenteret i debatudsendelserne, så er disse oplysninger ikke vigtige for analysen. Det væsentlige for analysen er, hvordan identiteter blev konstrueret i udsendelserne, ikke hvorvidt det var Hans Engell eller Tøger Seidenfaden, der kom med en given udtalelse.

4. Undervejs i artiklen omtaler jeg Natos fjende som Milosevic og den serbiske regering. Det skal understreges, at selvom denne udpegning af Fjenden var langt den mest udbredte og selvom spørgsmålet om, hvem Fjenden var, var forholdsvis ukontroversielt, så var referencerne til Fjenden langt fra entydige. Det samme gælder referencerne til Ofrene. For en analyse, se Frello 2003.

5. Laclau og Mouffe 1985:105ff. Min brug af Laclaus og Mouffes begreber her er meget "brugsorienteret". For en yderligere diskussion af Laclau og Mouffe – også i forhold til Foucault – se Frello 2003, kap.1.

6. F.eks Campbell 1998 og Connolly 1991.

7. Herzfeld placerer dog ikke sig selv inden for poststrukturalismen. Tværtimod understreger han, at hans position "occupies a militant middle ground between the twin denials of social experience – the extremes of positivism and deconstruction" (Herzfeld 1997:25).

8. Betegnelserne "kategorisering og karakterisering" er mine egne, men jeg vil også her understrege inspirationen fra Herzfeld (især Herzfeld 1987), som netop demonstrerer hvordan kategoriseringer og karakteriseringer fungerer som fleksible diskursive redskaber, såvel i daglig praksis som i videnskabelig diskurs.

9. Det er en kritik, som kan rettes mod bl.a. Said 1995 og Todorov 1992. For en diskussion, se Frello 2003, kap. 2.

10. For en analyse af konstruktioner af "danskhed" i debatten om modtagelsen af flygtninge fra Kosovo, se Frello 2003, kap. 7. Frello 2000 udgør en forkortet version af denne analyse.

11. Se f.eks. Bakic-Hayden og Hayden 1992.

12. Der findes naturligvis eksempler på afvigelser fra dette generelle billede, primært i form af repræsentationer af konflikten som en etnisk borgerkrig. Det indledende citat af Jan Oberg peger således i denne retning, og det samme gør (uden sammenligning i øvrigt) udtalelser fra repræsentanter fra Dansk Folkeparti.

13. Her afviger repræsentationerne af Kosovokrigen generelt markant fra Bosnienkrigen. Repræsentationerne af Bosnienkrigen kan beskrives ved at fokusere på to akser, hvor den ene handler om, hvilke former for aktører, der meningsfuldt kunne udpeges som ansvarlige for krigshandlingerne, det vil sige, om der var tale om kulturelt eller ikke-kulturelt definerede aktører. Den anden akse handler om, hvorvidt krigen havde karakter af international aggression eller borgerkrig. Uenighederne vedrørende krigens karakter og diskussionen om, hvad omverdenen kunne og burde gøre for at stoppe den, var i høj grad organiseret omkring disse akser. For en analyse af disse repræsentationer, se Frello 1994, 2001 og 2003, kap.4.

14. Behnke 2002; Hansen 1999; Neumann 2002 og Malmvig 2002 fokuserer på forskellige aspekter af denne selv-konstruktion fra Natos side.

15. Som Malmvig 2000 gør opmærksom på, så kan man identificere tre diskursive strategier, som hver især legitimerede Nato-aktionen: 1. forbrydelser mod menneskeheden, hvor menneskeheden er den referent, som legitimerer interventionen; 2. folkemord, hvor folket er referent; og 3. overtrædelser af menneskerettighederne, hvor individet er referent. De forskellige begrundelsesinstanser kan udpeges som momenter i debatten, som hver især installerer et aspekt af en samlet Nødvendighed af at handle. Det væsentlige er imidlertid for mig at se, at der ikke blev skelnet mellem disse begrundelser. I praksis var de tre strategier overlappende, idet referenten ofte var uklar. Når jeg taler om en "menneskerettighedsdiskurs", som var dominerende, inkluderer den derfor alle disse tre strategier.

Litteratur

- Bakic-Hayden, Milica og Hayden, Robert 1992: "Orientalist Variations on the Theme "Balkans": Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics". I: *Slavic Review*, No. 51.
- Behnke, Andreas 2002: "'v.v.v.nato.int.': Virtuousness, virtuality and virtuosity in NATO's representation of the Kosovo Campaign". I: Medvedev, Sergei og van Ham, Peter (eds): *Kosovo and the End of an Era*. Manchester: Manchester University Press.
- Campbell, David 1998: *National Deconstruction – Violence, Identity, and Justice in Bosnia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Connolly, William E. 1991: *Identity/Difference – Democratic Negotiations of Political Paradox*. Ithaca: Cornell University Press.
- Frello, Birgitta 1994: *Det nationale – som diskurs: et teoretisk perspektiv, og i diskurs: danske mediers fremstilling af konflikten i eks-Jugoslavien*. København: Sociologisk Instituts Reprosiering, nr. 19.
- Frello, Birgitta 2000: "Danskheden til forhandling". I: *Kontur*, Nr. 2.
- Frello, Birgitta 2001: *Contextualizing Discourse Analysis*. Working Papers, no. 17. Copenhagen Peace Research Institute.
- Frello, Birgitta 2003: *Identiteter på spil – Medierne og krigen i Kosovo*. Forlaget Politiske Studier. Institut for Statskundskab. Københavns Universitet.
- Hansen, Lene 1997: *Western Villains or Balkan Barbarism? – Representations and Responsibility in the Debate over Bosnia*. Ph.D. Afhandling. Institut for Statskundskab. Københavns Universitet.
- Hansen, Lene 1999: *NATO's Balkan Engagement: Institutional Reconstruction and the Representation of Bosnia and Kosovo*. Paper præsenteret på BISA Annual Conference, UMISY/University of Manchester.
- Herzfeld, Michael 1997: *Cultural Intimacy – Social Poetics in the Nation-State*. New York: Routledge.
- Kuusisto, Riikka 1999: *Western Definitions of War in the Gulf and in Bosnia. The Rhetorical Framework of the United States, British and French Leaders in action*. Commentationes Scientiarum Socialium.
- Laclau, Ernesto and Mouffe, Chantal 1985: *Hegemony and Socialist Strategies – Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Malmvig, Helle 2000: *The Reproduction of Sovereignties: Between Man and State during Practices of Intervention*. Paper præsenteret på Nordisk Sommeruniversitets sommersession, Bolkesjø, Norge.
- Malmvig, Helle 2002: *Sovereignties in Space: Constitutions of state sovereignty during interventional and non-interventionary practices in Kosovo and Algeria in the 1990s*. Forlaget Politiske Studier, Institut for Statskundskab. Københavns Universitet.

Neumann, Iver B. 2002: "Kosovo and the End" og "The Legitimate Warring State". I: Medvedev, Sergei og van Ham, Peter (eds): *Kosovo and the End of an Era*. Manchester: Manchester University Press.

Ó Tuathail, Gearóid 1996: *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Said, Edward W. 1995 (1978): *Orientalism – Western Conceptions of the Orient*. London: Penguin Books.

Todorov, Tzvetan 1992: *The Conquest of America. The Question of the Other*. New York: Harper Perennial.